

Самарқанддаги Анъанавий Уйларини Қайта Тиклаш Ва Сақлаш

Бакиев Шероз Азизович¹

Аннотация: Маколада Самарқанддаги анъанавий уйларини қайта тиклаш ва сақлаш, турар жой бинолари меъморчилигининг типологик томонлари, уларни лойihalаш, ҳозирги замон қурилиш материаллари ва конструкцияларининг уйғунлаштирилган конструктив тизимлар келтирилган.

Калит сўзлар: Анъанавий уйлар, турар жойлар, ҳовлили уйлар, меъморчилик, қурилиш материаллари, конструкциялар, композиция.

Турар жойлар ҳаётимизнинг кўп қисмини ўз ичига олган микродунё десак бўлади. Шу микродунёнинг қулай шинам ва гўзаллиги бизнинг маънавий, маъданий ва ижтимоий ҳаёти шу кўзгузисидир. Унинг гўзаллиги ихчам бўлиши ҳозирги кунда ҳам, келажакда ҳам меъморларимиз, қурувчиларимиз қолаверса ҳар бир оила учун муҳим бўлиб қолади. Халқ меъморчилигида уй ҳажмий ва фазовий композицияси ўша жой муҳити, табиати, иқлим шароити таъсири остида ривожланган. Бу халқ уйларида, айниқса Хоразм, Бухоро ва Самарқанд халқ уйлари. Табиий-иқлимий шароити ҳисобга олишда намунадир. Масалан: бу уйларда киши ва ёзги гуруҳларга ажратилган бўлиб, ёзги гуруҳидаги хоналар фақат шимолга ва киши хонолар баландлиги 4,5-6метрча, бўлиб, ёзги хона вазифасини бажариб қолмай, балки шимолдан ҳаётга эсаётган совук оқимни ҳовлига йўналтириш вазифасини ҳам ўтайди. Табиий-иқлим шароитининг ҳисобга олишда халқ анъанавий уйларидаги ҳажмий ва фазовий композициясида айвонлар системаси (уй фронтининг олдида, бир устумли, жуфт устумли алоҳида устумлар галерияси.) «Фарғонада» «Кашкача», «Тошкентда», «Шийпонча», Бухоро ва Самарқанд, Хоразм халқ уйларида ёзги гуруҳида хоналарнинг фазовий ечимларини системалари уйғунлиги яққол мисолдир.

Ўзбекистон Республикасида замонавий 1-2 қаватли ҳовлили турар жой бинолари меъморчилигининг типологик томонлари, уларни лойihalаш, қуриш ва фойдаланиш буйича тўпланган илғор тажрибалар, шунингдек халқ меъморчилигидаги анъаналар, турар жой биноларининг иқлим шароити ҳар хил бўлган районлар буйича янги замонавий типларини яратиш, уларнинг меморий ва функционал ечимлари, ҳажмий-режавий параметрларини такомиллаштиришга бағишланган қатор амалий илмий ишлаб чиқилди ва қурилиш меъёрий ва қоидаларига киритилди (расм 3.4).

Турар жой бинолари типларининг бундай табиий районлари буйича табақаланиши, республикамиздан кейинги йилларда лойihalаш тажрибасида ортирилган илғор кам ҳовли қаватли турар жой уйлари қишлоқ ва шаҳар қурилишда кенг қўлланила бошланди. Уйлари бундай лойihalаш ва қуриш тажрибасида жойлардаги халқнинг қадимий илғор анъанавий услубларини ривожлантиришни ва халқ меъморчилигидаги илғор анъаналарни қурилиш тажрибасига кенг ёйишга сезиларли даражада ёрдам беради. Бугунги кунда 1-2 қаватли замонавий турар жой бинолари замон талаби билан янгидан янги талабларни келтириб чиқмоқда ва ортиб бормоқда.

Жумладан, иқтисодий социал - демографик, меморий-бадий ва табиий иқлим шароитларини ҳисобга олиши билан боғлиқ бўлган, ҳамда санитария-гигиена талаблари ва бошқалар. Ана шундай талаблар шаҳар ва қишлоқларда қуриладиган 1-2 қават турар жой биноларининг шакллантиришидаги ўзига хос замонавий талаблар ва омиллар сифатида рўёбга чиқмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг меҳнат шароити ва турмуш тарзи яхшиланиб маданий савияси ошиб борган сайин, уларнинг турар жойларига ва умуман яшаш шароити ва муҳитига ошиб бораверади ва натижада турар жойлар архитектурасига бўлган бадий-эстетик талаблари тобора замонавийлашиб, кўп қиррали бўлиб бораверади.

Республикамиз шаҳар тарихий қисмида қурилаётган 1-2 қаватли турар жойларда энг кўп тарқалган уйлар типи - бу ҳовлили яқка тартибда, Евро Осиё типда улар лойihalаланмоқда ва қўрилмоқда. Бундан ташқари, бу турар жой уйлар кўп болали ва бир неча авлоддан таркиб топган мураккаб оилаларга мўлжалланган.

Ҳозирги вақтда ҳовлили уйлар мажмуаси тарихий шаҳар ва қишлоқ қурилишида алоҳида ўзининг иқтисодий-ижтимоий функционал ва конструктив қулайликлари билан афзал бўлиб қолмоқда. Бундай уйлари қуриш вақтда кичик, ўрта шаҳар ва қишлоқ қурилишининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланиб давлатимиз томонидан ҳам қўллаб-қувватланиб келинмоқда.

Кейинги йилларда республика архитекторлари томонидан тарихий шаҳарларга 1-2 қаватли янги лойihalалари ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Шулар жумласидан, тарихий шаҳарларнинг айниқса Самарқанд шаҳри оилаларнинг мураккаблигини ҳисобга олиб лойihalашдаги такомиллашган услубиятларни ва қурилишда ер рельефи ва атроф

¹ Гид экскурсовод ансамбля регистон

муҳитни эътиборга олиниб ишланган уй-жойлар лойиҳаси ҳомда куёш энергиясидан фойдаланишга мўлжалланиб қурилган уйлар ҳам киради.

Бу уйларда тарихий шаҳар ҳаётининг ижтимоий ва маданий жиҳатлари, табиий - иқлим шароитлари билан бир қаторда тежамкорлик омиллари, илғор техник ва конструктив ечимлар, замонавий меъморий-бадиий талаблар ҳам эътиборга олинган.

Халқ-анъанавий уйлари асосида мана шу услуб ётади, яъни оила талабларига бўлиб, бу ўсиш ҳовлили уйларда оиланинг катта-кичиклигига бир неча маротаба ўзгариш мумкин. Бу услуб шаҳар ва қишлоқ оилалари учун жуда қулай бўлиб, муҳим аҳамиятга эгадир. Шунинг учун ҳам ўсувчан уй ғояси замонавий 1-2 қаватли ҳовлили турар жой биноларини лойиҳалашда асосий тамойиллардан бири бўлиб қолиши керак. Республикамиздаги тарихий шаҳарларга шу жумладан Самарқанд шаҳри оилаларининг ижтимоий-демографик ва иқтисодий талабларига кўра: бир қаватли уйлар 3,4,5, ва 7-хонагача, 2-қаватли уйлар 4-10 хонали, ва уларнинг намунали лойиҳалари яратилди ва иш лойиҳалар асосида қурилмоқда. (расм 3.5, 3.6)

Самарқанд табиий- иқлим шароитига мос келадиган кам, урта ва юқори даромадли оилаларга мўлжалланган. Шарқ ва ғарб мамлакатларида қурилган замонавий 1-2 қаватли турар жой биноларини лойиҳалаш ва қурилиши илғор тажрибаларни таҳлил қилиб чиқилди. Анъанавий уйлар асосида 1-2 қаватли ҳовли турар жой уйларнинг ҳажмий - режавий ва архитектуравий ечимлари. Республикамиз Бош қомусида, ҳамма мулкларга руҳсат берилгандан кейин, замонавий 1-2 қаватли турар жой биноларининг янги типларига эҳтиёж ошди ва шу бино мажмуаларининг ривожланишига асос бўлди. Самарқанд шаҳрининг Вобкент кўчасини қайта тиклаш. Шу боисдан диссертацияда ҳар хил даромадли оилалар учун 1-2 қаватли ҳовли турар жой уйларнинг 5-та тури ишлаб чиқилди. Бу лойиҳаларнинг асосида юқори кўриб чиқилган омиллар, яъни ҳар хил даромадли оилаларнинг иқтисодий, социал-демографик ва касбий йўналишлардан келиб чиқиб қуйидаги турар жойларнинг типологик қатори ишлаб чиқилди:

Дахлиз-холл-анъанавий меҳмонхона; Евро шарқ стандартидаги меҳмонхона+кабинет (библиотека ёки оила бошлиқларини касбий йўналишидан келиб чиқиб унинг тури узгартирилиши мумкин.) Қишки боғ + атриум: Ошхона ва овқатланиш зонаси; Меҳмонхона+кабинет+Атриум; Ётоқхоналар+ривожлантирилган сангигиеник хоналари+ёзги хоналар. Сауна+бассейни+спорт зали-тренажёр зали, бильярд ва бошқалар.

Бу типдаги турар жой биноларининг ҳажмий вафазовий композициясининг марказида 1-2 типологик қатор жойлаштирилиб, уларнинг чап ва ўнг томонларидан тўғри чизиқ бўйлаб ётоқхоналар типологик сафлари жойлаштирилди. 3-5 типдаги турар жой биноларининг ҳажмий ва фазовий композициясининг марказида 1-2 типологик қатор жойлаштирилиб, уларнинг марказидан 3-та нур чиқарилиб, чап ва ўнг томонидан тўғри чизиқ бўйлаб ётоқхоналар ва 3-нчи тўғри чизиқли нурга 1-5 типологик қатор жойлаштирилди. Натижада яратилган лойиҳалар Самарқанд шаҳри табиий-иқлимий шароитга тарихий қисми шароитига ва ҳар хил даромадли оилаларнинг иқтисодий-ижтимоий, демографик хўжалик, тадбиркорлик талабаларига тўлиқ жавоб беради. (расм 3.5,3.6)

Участканинг бош режаси, ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш Самарқанд шаҳрининг табиий-иқлимий шароитдан келиб чиққан ҳолда участканинг бош режаси миллий боғдорчилигимизнинг чорбоғ усули асосида ва ҳар хил мураккаб рельеф билан бирга ишлаб чиқилди. Бино чорбоғ усулининг марказий ўқлари кесишган жойга жойлаштирилди. Кўча томонидан марказий ўқда асосий нафис ишланган кириш жойи, дарвозахона ҳам чап ва ўнг томонда машиналар учун тўхташ майдончаси ва гаражлар жойлаштирилган.

Ҳаммамизга маълумки, ҳовлини сарамжонли қулай, арзон, чиройли уй қуриш сарамжон тутиш, уй қурган ҳар бир оиланинг орзу-ниятидир. Бу ишлар қанча тўла ва сифатли бажарилса оила ҳаёти шунча файзли ва ширин кечади, ҳовлидан фойдаланиш осон ва серунум бўлади. Шу боисдан чорбоғ услубида ҳовли майдонларини функционал зоналарга бўлишиб чиқилди. Бинонинг олдинги қисмида марказий ўқга асосий кириш жойи жойлаштирилди. Асосий кириш жойи (нафис ишланган дарвоза хона) бош йўлак, хиёбон бинонинг марказий кириш жойи билан туташтирилган.

Бу ерда фавворолар, ҳовузлар, мўжаз кичик архитектуравий шакллар мажмуалари берилган. Функционал мажмуаларда мевали ва манзарали дарахтлар бинонинг фазовий-ҳажмий уйғунлигида ечилган. Керакли жойда майсазорлар, гулзорлар ва табиий элементлари ландшафтлар билан ечилган.

Булардан ташқари, хўжалик ва тадбиркорлик ишларини бинода ва участкада қандай жойлаштириш, уларнинг усуллари берилган. Бир типда, юқорида келтирилганимиздек фақат оиланинг кундалик турмуш тарзи, дам олиши, меҳмонларни кўриб олиш маросимлари ва бошқаларни ўтказишга тўлиқ жавоб берадиган қисми ишланган бўлса, 2-нчи типдаги ҳовлили уйларда, оиланинг хўжалик тадбиркорлик боғдорчилик, полизчилик иссиқхона ва чорвачилик билан шуғулланиши учун кўп функцияли ҳовли ўсувчан типининг лойиҳаси берилди.

Бу борада хўжалик юритувчи ишчилар учун Самарқанд ва вилоятлар деҳқонлари томонидан ишлаб чиққан илғор технологиялар асосида кам қаватли ҳовли турар жой уйларнинг турларининг схемалари ишлаб чиқилди.

Қурилиш материаллари ва конструкциялари ва улардан Рационал фойдаланиш. Ўзбекистоннинг ҳар бир районида уй жой қурилиши ўз иқлимий шароитларига кўра ҳар хилдир. Чунончи, Фарғона ва Қашқадарё уйлари оғир вазли, кенг қамровли қилиб қурилган бўлса, Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм, минтақаларида ёғоч синч

конструкциялари қўлланилган, бу ўзига хос усуллардир бу ҳар бир жойнинг табиий иқлими, зилзила даражасига талабларига тўлиқ жавоб беради.

Чўпқори синчли конструкцияли уйлар пахса ёки ғиштли конструкцияли уйларга қараганда мустаҳкамроқ ҳамда жуда кам майдонни эгаллайди. Бундан ташқари чўпқори-синчли конструкциялар уйларнинг интерьерини ташкиллаштиришда катта имкониятлар беради ва турар жойларни лойиҳалашда кенг фойдаланиш керак бўлади.

Шундай қилиб, халқ уйлар аънаналари ва ҳозирги замон қурилиш материаллари ва конструкцияларининг уйғунлаштирилган конструктив тизимлар танланади булар:

- ✓ Ёғоч синчли конструкциялар;
- ✓ Пишиқ ғиштдан ишланган конструкциялар;
- ✓ Монолит ва пишиқ ғиштдан ишланган конструкциялар;
- ✓ 12 м-1,2 м модул танланди.

Улар асосида тарихий шаҳарларнинг аънавий уйларини қайта тиклаш ва замонавий ҳам қаватли уйларнинг конструктив тизимларни ечилишида тавсия этилади.

Хулоса қилиб шуни айтаманку:

1. Тарихий шаҳарларни қайта тиклашда, тарихий ва меъморий обидаларни қайта тиклаш бир қаторда маҳаллалар ва уларнинг уй-жойларни қайта тиклаш ва сақлаш борасида ишда танлаб олинган объект – «Самарқанд шаҳри, Зарафшон кўчаси ва Тиллакори мадрасасининг атрофидаги Вобкент маҳаллари ва уларнинг марказларини қайта тиклаш лойиҳаси»ни бажариш
2. Шу стратегия ва аналитика асосида Вобкент кўчаси ва уларнинг уй-жойлари ва марказларининг ҳозирги ҳолати, турар жой уйларининг архитектуравий жиҳатдан қимматлигини аниқлаш, турар жойларнинг умумий ҳолатини аниқлаш, турар жой уйларни қисман қайта-қуриш ва таъмирлаш, турар жой уйларни тўлиқ реконструкция қилиш, қайта тикланмайдиган уйларнинг ўрнига янги турар жой уйларни қуриш.
3. Австриялик архитектор томонидан XIV – асрдаги А.Темур шаҳрининг аксонометрик қайта тиклаш лойиҳаси берилган ва уша даврдаги шаҳарнинг қиёфаси яхши тикланган. XIV-XV асрлар Ўрта Осиё ренесане даври бўлганлиги Самарқанд шаҳрини Дунё тан олганлиги ва жаҳон пойтахти образини Австралиялик архитектор лойиҳада исботлаб берган.
4. Аънавий халқ уйларни таъмирлаш ва қисман қайта тиклаш буйича узларининг конструкциялардан фойдаланиб тикланади ва замонавий қурилиш материаллардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланилади.
5. Қайта тикланмайдиган турар жой уйларнинг ўрнига лойиҳаланаётган 1-2 қаватли уйларнинг конструкциялари қуйидагича бўлиши мумкин: ёғоч синч конструкциялари пишиқ ғишт деворли конструкциялар, монолит ва пишиқ ғиштдан ишланган конструкциялар.
6. Тарихий анъанавий турар жойларда меъморий шаклларнинг жумладан, айвон, хўжалик бинолари, устундар, деворий нақишлар, турли архитектуравий элементлар, ҳовли муҳити ва аънавалар билан боғлиқ элементларни замонавий архитектурада қўлланиш мақсадга мувофиқлиги аниқланди.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ахмедов М.Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1995. – 142 б.
2. Архитектурные памятники Средней Азии, Бухары, Самарканд. - Л.: «Аврора», 1969. - 126с.
3. Асанов А. Памятники архитектуры средневекового Хорезма. -Ташкент: «Фан»,1971. - 104с.
4. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. - Ташкент: «Фан», 1977. - 164с.
5. Аскарлов А.А. Сапаллитепа. – Ташкент: «Фан», 1973. - 172 с.
6. Ахмедов М.К. Архитектурные ансамбли и вопросы организации городского пространства в средневековом зодчестве Средней Азии. / Культура Среднего Востока. Градостроительство и архитектура. – Ташкент: «Фан», 219с.